

РОДИННА Й СІМЕЙНА ТЕМАТИКА У ПОЕЗІЇ

Т. ШЕВЧЕНКА 1849 РР.

Юрій МИНЕНКО

*кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри української мови і літератури
Національний університет «Острозька академія»
вулиця Семінарська, 2, 35800 Острог, Рівненська область, Україна*

У статті проаналізовані твори Т. Шевченка, в яких розкривається тема сім'ї й родини. У цих творах ліричне «я» поета зливається з авторським, що підтверджує – перед нами переживання й думки самого Шевченка. Світогляд поета цілком збігається з патріархальними поглядами українського села середини ХІХ століття. Саме тому головним джерелом родинної і сімейної тематики поезій стала народна пісенна творчість. На мотиви українського фольклору написано багато творів 1849 року.

Особливо посилюються мотиви самотності, бажання «щирого серця» у поезії періоду заслання. В окремих поезіях ліричне «Я» автора намагається нібито відмовитися від намірів знайти вірну подругу життя. однак їхня несправжність, «вдаваність» підтверджується насиченістю поезій романтичними ідилічними картинами, а також дитячими образами. Поступово формується усвідомлення про Батьківщину, Україну не лише як матір, а й «дружину» ліричного «Я» автора у поетичній творчості Тараса Шевченка.

Цьому, приміром, присвячена уся невеличка поема «Сотник», що підтверджує: шлюб старого діда і молодої дівчини є явищем неприродним, як це і сприймалося у патріархальному українському селі. Одружуватися самому Шевченку після заслання може бути вже запізно. Сприятливий час для створення сім'ї уже минув. Хоча спроб одружитися Шевченко не

залишатиме і після заслання, прикладом чого може бути історія з Ликерією Полусмаковою.

Ліричний герой поезії «Нащо мені женитися?» обирає козацьку волю, а його «чорнобривкою» стане «високая могилонька», а не молода дівчина. Таке розв'язання сюжету свідчить про невіру поета не лише у щасливе, а й у будь-яке майбутнє.

Окреме місце у поезії Шевченка посідають дитячі образи. Образ сироти у Шевченка посідає чільне місце. Не забуваймо також, що й сам поет з 11-річного віку був круглим сиротою. Проекцію на власний життєвий досвід знаходимо у поезії «І золотої й дорогої».

Ключові слова: родина, сім'я, дружина, діти, період заслання, ідилія.

THE FAMILY SUBJECTS IN THE POETRY OF T. SHEVCHENKO 1849 YEAR

Yurij MYNENKO

*Candidate of Philological Sciences
senior lecturer of the Department of Ukrainian Language and Literature
The National University "Ostrog academy"
s tr. 2, Seminarska, 35800, Rivne region, Ostroh, Ukraine*

The article deals with the works of T. Shevchenko where theme of family opens up. There is the poet lyric "I" combines with author in these works. The emotions and minds of Taras Shevchemko coincide fully with the patriarchal looks of Ukrainian village of the middle of XIX century. That's why the main sources of family theme were Ukrainian domestic songs. Many works written of 1849 year based on the themes of Ukrainian folklore.

There are many motives of loneliness, desire of «sincere heart» in poetry of that time. Sometimes poetics lyric «I» tries to refuse to find the faithful friend of life. But it is not true. So us there are many romantic idyllic pictures and

also images of child. Form image about Motherland, Ukraine not only as a mother but also a wife of author's lyric «I» in poetry of Taras Shevchenko.

The short poem «The Centurion» is about this problem. It confirms: the marriage of an old grandfather and a young girl is not natural as it was in Ukrainian society of that time. It may be too late to marriage for poet. The favorable time has already passed. But even after exited time Shevchenko tries to marriage. It confirms story with Lykeria Polusmakova.

The hero of the poem «Why should I get married» chooses the freedom, The tall grave is his girl, So poet disbeliefs not only in happy but also in any future.

There are many children images in the poetry of Shevchenko. The image of an orphan has an important role. Poet himself was an orphan from the age of 11. There is a projection of own life in the poem «Both Golden and Expensive».

Keywords: *family, wife, children, period of exile, idyll.*

Родинна й сімейна тематика у віршах Тараса Шевченка залишалася здебільшого поза увагою літературознавців. Мова йшла переважно про жіночі образи лірики, хоч у поєднанні з мотивами самотності й біографічною канвою автора слід говорити не про абстрактну жінку, а саме про «пару», «друга», «вірну дружиноньку». Твори такої тематики мають своїм джерелом фольклорні мотиви («Нащо мені женитися?») чи ідилічні сюжети, які давали змогу поету «не озлобитися» у нестерпних умовах каземату й солдатських казарм. Тож спробуємо схарактеризувати бодай у найзагальніших рисах родинну тематику у творчості Т. Шевченка вказаного періоду.

Літературознавець Григорій Грабович, аналізуючи образ матері у поемах Шевченка, наголошує, що це не «лише адресат ліричних звертань чи об'єкт», «але й «функція, роль, із якою ототожнюється поет чи, точніше, - частина поетичного «я» [2, 31]. Далі ж вчений справедливо вказує на ототожнення оповідача з різними героями поезії Шевченка (козак, дівина, мати та ін.). І справді в багатьох творах автор або ж прямо вказує на власну

особу в описуваному, як у поемі «Тризна» («Ах, тризну такую отправил и я» [6, 100]), або ж подає автобіографічні сторінки, що не дає змоги сумніватися – авторські рефлексії є відчуттям самого поета, як у вірші «Ми вкупочці колись росли».

Дослідник Володимир Мовчанюк, говорячи про сугестивність лірики Шевченка, зазначає: «Особливо сугестивні ... зразки так званої «жіночої лірики» періоду заслання. І йдеться тут не тільки про їхній народнопісенний складник ... Сугестивної сили набуває в них образ переживання, глибокого, справжнього, що розгортається ніби з потоку відомості героїнь» [4, 22]. На доказ цього він наводить поезію «Не вернувя із походу (грудень 1848 року). У вірші після оповіді про загибель гусарина-москаля маємо вже згадуване ототожнення авторського «Я» з долею героїні. Поет пише ніби сам про себе:

Ні, не того мені шкода,
А марніє моя врода.
Люде не беруть.
А на улиці дівчата

Насміхаються, прокляті
Гусаркою звать [6, 221].

У вересні 1848 року, як свідчить О. Кониський, Т. Шевченко у складі експедиції прибув на острів Косарал, де був змушений «зимувати в оцій пустині» [3, 282] і звідки виїхав назад до Оренбурга лише 13 жовтня 1849 року разом з генералом Бутаковим, який ставився до нього досить приязно: «Вже ж на Косаралі поета не мордовали ні солдатською муштрою, не забороняли ні писати, ні мальовати; про таку заборону косаральське начальство, як се потім виявилось, і не відало; навпаки, воно бачило, що Шевченко повинен обов'язково малювати береги моря Аральського» [3, 284]..

Загалом період ув'язнення і заслання (1847-1857) Т. Шевченка характеризується посиленням мотивів самотності, печалі, суму та нудьги. Відбувається своєрідна переоцінка власного життя, аналіз помилок. На

120 Studia methodologica, ISSN 2304-1222, No. 53. 2022

засланні часу для цього в поета було предостатньо. У цей період нудьга Т. Шевченка, здавалося б, сягнула незнаного до цього апогею і поет зізнається:

Мов за подушне, оступили
Оце мене на чужині

Нудьга і осінь. [6, 197]

Відраду Т. Шевченко знаходить у спогадах минулого та поетичних рядках

Віршую нищечком, грішу.
Бог зна колишніі случаї
В душі своїй перебираю
Та списую; щоб та печаль
Не перлася, як той москаль,
В самотню душу! [6, 197]

Саме віршами Т. Шевченко «розважав дурную голову свою» [6, 224].

Як відомо, Шевченко в цей час постійно шкодував у поетичних рядках, що йому не вдалося одружитися і здобути собі «пари». Чи не тому такою симпатією наснажений лист Т. Шевченка Варварі Рєпніній, яка приїхала до Оренбурга у серпні 1849 року, аби хоча би щось дізнатися про поета, бо вже більше року не має про нього жодної звістки. Шевченко висилає їй свій автопортрет у киргизькому вбранні «на пам'ять про вашого безталанного друга» [3, 286].

Поезія Т. Шевченка цього часу чи не найбільше засвідчує прагнення автора віднайти собі «вірную пару», одружитися. Цьому, приміром, присвячена уся невеличка поема «Сотник». Твір трактується разом з «жіночою лірикою» про недолу як такий, що немає автобіографічного характеру і лише відображає загальну атмосферу ностальгії, трагізму, занепащеної долі [2, 277]. Вважаємо таку характеристику досить поверховою, хоч сам Г. Грабович вище і подає ключ до розуміння таких «несподіваних» поезій тезою про ототожнення оповідача з власними героями.

У поемі немолодий уже герой хотів одружитися з вигодуваною ним чужою дівчиною:

То в його, знаєте, росло
На Божій харчі за дитину
Чиєсь байстря [6, 224].

Автор у відступі відмовляє сотника від його наміру одружитися з молодою дівчиною:

Схаменися, не женися,
І вона загине,
І сам сивим посмішищем
Будеш в своїй хаті
Будеш сам оте весілля
Повік проклинати [6, 226].

На заваді планам сотника стає прихід з Києва богословом його сина Петра, з яким і полюбилася Настуся. У фіналі їй вдається обдурити старого сотника, відправивши його до дяка домовлятися нібито про їхнє весілля, тим часом влаштувавши побачення з Петром. Поки п'яний після зустрічі з дяком сотник тішився «А ми!.. хе! хе! а ми жонаті!» [6, 229] Настуся втікає з Петром до Києва, де вони й вінчаються. Подвір'я сотника без Настусі занепадає, самого ж сотника чи то убито, чи то він сам помер, повертаючись од шинкарки.

Така розв'язка цього мотиву свідчить, на нашу думку, не тільки про те, що шлюб старого діда і молодої дівчини є явищем неприроднім, як це і сприймалося у патріархальному українському селі, а й про те, що одружуватися самому Шевченку після заслання може бути вже запізно. Сприятливий, так би мовити, час для створення сім'ї уже минув. Хоч намірів одружитися Шевченко не залишатиме і після заслання, прикладом чого може слугувати історія з Ликерією Полусмаковою.

Підтвердження цих висновків знаходимо у наступних поезіях Т. Шевченка. У поезії «Як маю я журитися» поет стверджує:

Найду долю, одружуся,
Не найду, втоплюся [6, 230],
тобто одруження сприймається як життєво необхідна потреба людини.
Інакше життя для ліричного героя немає сенсу.

Вже наступна поезія «Нащо мені женитися?» виразно засвідчує відмову Т. Шевченка від планів одруження. Таке утвердження звучить крізь силу і виглядає радше самопереконанням:

Нащо мені братись?
Будуть з мене, молодого,
Козаки сміятись. [6, 230]

Ліричний герой в поезії обирає козацьку волю, а його «чорнобривкою» стане «високая могилонька», а не молода дівчина. Таке розв'язання сюжету свідчить про невіру поета не лише у щасливе, а й у будь-яке майбутнє, що уособлюється в образі уявної дівчини, пари. У листі до Варвари Рєпніної від 14 листопада 1849 року Шевченко, говорячи про внутрішню зміну власної особистості, зізнається: «Да, Варвара Николаевна, я сам удивляюсь моему превращению, у меня теперь почти нет ни грусти, ни радости, зато есть мир душевный, моральное спокойствие до рыбьего хладнокровия. *Грядущее для меня как будто не существует.* (виділення наше). Ужели постоянные несчастия могут так печально переработать человека? Да, это так» [5, 49].

Прикметно, що в українському літературознавстві цей твір трактується не інакше як зразок жанру пісні у творчості Т. Шевченка, оскільки саме рядком «Не хочу я женитися» починається один народний пісенний текст. На відміну від фольклорного зразка, що відразу ж перетворює цю тезу на «сміховину», «Шевченко у своєму вірші розгортає цілу драматичну картину життя нерозважливого чоловіка» [1, 71]. Відкритим водночас залишається питання про те, чому поет у своїй «стильовій орієнтації на народну пісню» [1, 71] обирає саме цей твір і змінює його сюжет саме таким чином. На відповідь наштовхують певною мірою вищезазначені тези Г. Грабовича: Шевченко пише про свої власні роздуми, своє життя і світовідчуження, лише

123 Studia methodologica, ISSN 2304-1222, No. 53. 2022

відштовхуючись від фольклорного тексту, перший рядок якої слугує відправним пунктом, спонукою для відповідних роздумів.

У поезії «Заросли шляхи тернами» автор, звертаючись до Бога, ніби констатує «недолю» одружитися, виключаючи потенційну можливість цього у майбутньому, змирившись з цим. Як відомо, поет був засланий на безстроковий термін.

Не дав серця молодого
З тим серцем дівочим
Поєднати! – Минулися
Мої дні і ночі
Без радості, молодії! [6, 233]

У згаданих рядках відчувається комплекс ранньої старості Шевченка, коли 35-річна людина опозиціонувала себе як старого діда, життя якого вже минуло. Життям вважається лише період до заслання. Такі думки актуалізуються у поезії Шевченка мотивом самотності:

Тяжко мені, Боже милий,
Носити самому
Оці думи. І не ділить
Ні з ким, і нікому
Не сказать святого слова, [6, 233]

Наступна поезія «Зацвіла в долині червона калина» має виразний фольклорний характер й ідилічно описує зустріч на побаченні молодої дівчини й «козака молоденького». Таку картину автор називає не інакше, як «раєм» і риторично запитує:

Якого ж ми раю
У Бога благаєм?
Рай у серце лізе,
А ми в церкву лізем, [6, 234]

Таке порівняння автором любові козака й дівчини з раєм є показовим. Рай для поета – це краса земного буття і людських почуттів, а не абстрактна трансцендентальність.

Окреме місце у поезії Шевченка посідають дитячі образи. Так у вірші «У нашій раї на землі» підноситься краса материнства:

Нічого кращого немає,
Як тая мати молодая
З своїм дитяточком малим. [6, 234]

Наступна поезія «На Великдень на соломі» описує традиційну ситуацію, коли діти обговорюють, що ж їм подарували на свято батьки й хрещені. Розмову підсумовує радість сиріточки «А я в попа обідала» [6, 235]. Загалом образ сироти у Шевченка як найупослідженішої разом із покритками групи українського суспільства посідає чільне місце. Не забуваймо також, що й сам поет з 9-річного віку був круглим сиротою. Проекцію на власний життєвий досвід знаходимо у поезії «І золотої й дорогої»:

Одно-однісіньке під тином
Сидить собі в старій ряднині.
Мен здається, що се я,
Що це ж та молодість моя. [6, 237]

Спогадами про подругу дитячих літ Оксану Коваленко нав'язана поезія «Ми вкупочці колись росли». Оксана, як відомо, була молодшою від Шевченка на 3 роки і 1840 року вийшла заміж за кріпака Сороку і мала двох дочок [3, 662]. У вірші автор вдається до відвертої містифікації, адже зображує Оксану покриткою. Зроблено це, очевидно, з метою підкреслення поширеності фактів зведення українських дівчат солдатами царської армії. Такий авторський домисел засвідчує інтеріоризацію автором горя покриток. Шевченкові настільки болить доля покритки, що він переносить його у власний автобіографічний досвід. В уста брата-оповідача долі Оксани автор вкладає такі слова:

Ніхто не знає, де поділась,
125 Studia methodologica, ISSN 2304-1222, No. 53. 2022

Занапастилась, одуріла.

А що за дівчина була,

Так так що краля! [6, 238]

.Ці рядки, особливо останній вигук, виражають різні емоції поета. Тут змішується і біль та розпач за занапащеним життям героїні, і захоплення її молодою красою.

Родина і сімейна тематика для Шевченка стає настільки актуальною, що виявляє себе (бодай побіжним рядком) навіть у поезіях, що мають на меті розкрити зовсім інші аспекти переживання поета, ось-як у вірші «Хіба самому написать», де навіть зізнання у любові до Батьківщини неможливе без вказівки на власну самотність:

А все-таки її люблю,

Мою Україну широку,

Хоч я по їй і одинокий

(Бо, бачте, пари не знайшов)

Аж до погибелі дійшов. [6, 236]

Тож, як бачимо, образ Шевченка-поета потребує серйозної деконструкції його як кобзаря й борця. У поетичній спадщині поета 1849 (періоду перебування на Косаралі) мотиви нудьги, туги й печалі нерозривно пов'язуються з сімейною і родиною тематикою. Остання наявна навіть у тих поезіях, котрі безпосередньо не присвячені одруженню чи пошукові собі «пари», що засвідчує її актуальність для самого Шевченка в цей час.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондар М. «Знать, од Бога і голос той, і ті слова...»: Пісня як жанр поетичної творчості Т. Шевченка. *Слово і час*. 2014. №3. С. 57-73.

2. Грабович Г Шевченко, якого не знаємо (З проблематики символічної автобіографії та сучасної рецепції поета). Київ: «Критика», 2000. 320 с.

3. Кониський О.Я. Тарас Шевченко_Грушівський: Хроніка його життя. Київ: Дніпро, 1991. 702 с.

4. Мовчанюк В. Сугестивна магія Шевченкової поезії . *Слово і час*. 2014. №;11. С. 17-24.
5. [Шевченко Т.Г. Зібрання творів: У 6 т. Київ; Наукова думка, 2003. Т. 6. 632 с.
6. Шевченко Т.Г. Кобзар. Київ: Вид. центр «Просвіта». 2003. 344 с.

REFERENCES

1. Bondar M. «Znat, od Boha i holos toi, i ti slova...»: Pisnia yak zhanr poetychnoi tvorchosti T. Shevchenka. *Slovo i chas*. 2014. №3. S. 57-73.
2. Hrabovych H Shevchenko, yakoho ne znaiemo (Z problematyky symbolichnoi avtobiohrafii ta suchasnoi retseptsii poeta). Kyiv: «Krytyka», 2000. 320 s.
3. Konyskyi O.Ia. Taras Shevchenko_Hrushivskyi: Khronika yoho zhyttia. Kyiv: Dnipro, 1991. 702 s.
4. Movchaniuk V. Suhestyvna mahiia Shevchenkovoï poezii . *Slovo i chas*. 2014. №;11. S. 17-24.
5. [Shevchenko T.H. Zibrannia tvoriv: U 6 t. Kyiv; Naukova dumka, 2003. Т. 6. 632 s.
6. Shevchenko T.H. Kobzar. Kyiv: Vyd. tsentr «Prosvita». 2003. 344 s.